EL SEGLE DE LA REVOLUCIÓ LIBERAL

Jesús Millan

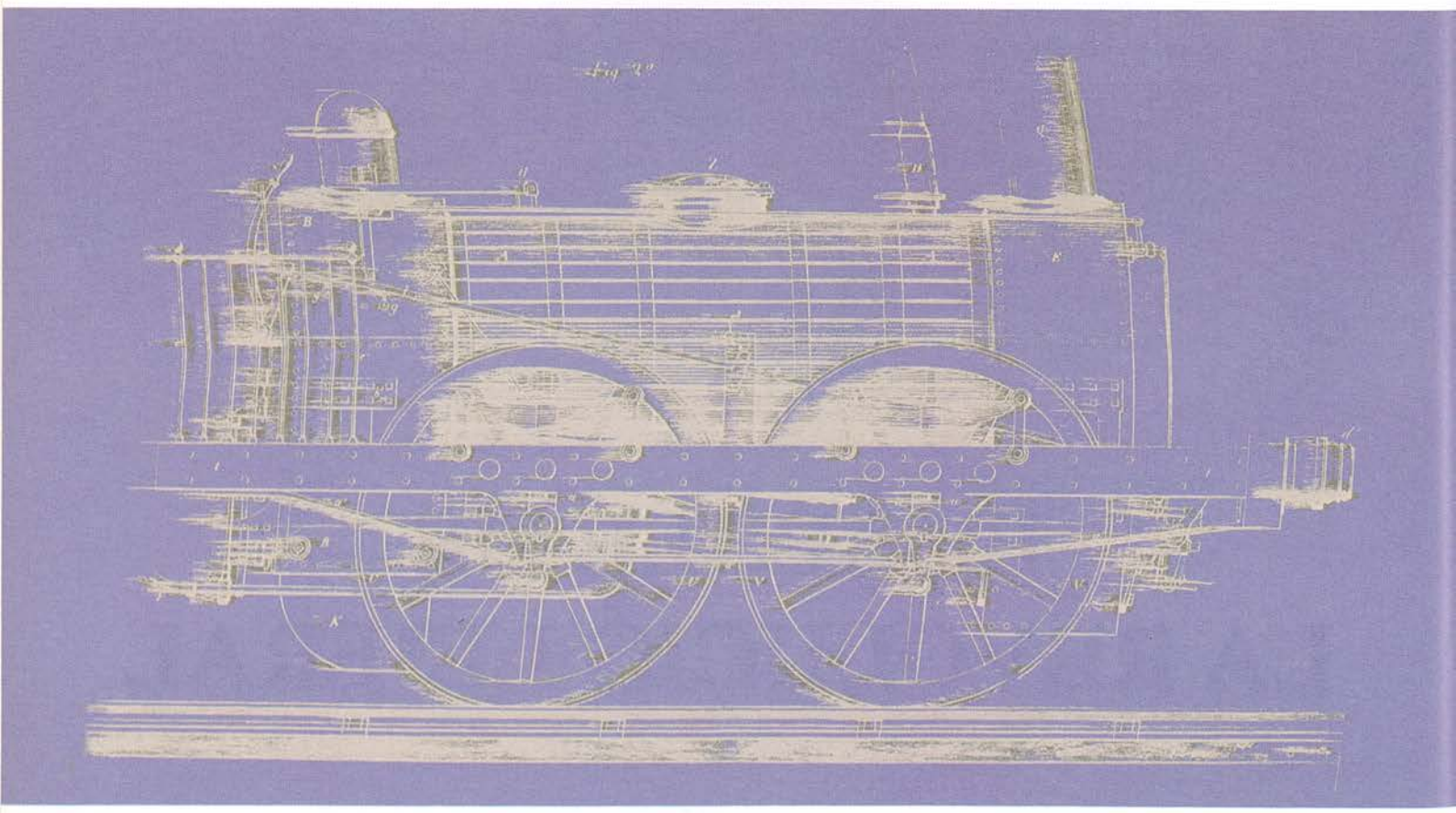

El segle XIX ha esdevingut progressivament un temps desconcertant en la mirada dels que, a l'Espanya actual, enfilem el segle XXI. Blasmat durant dècades com a un període malmés, sotmés a una revisió indefugible que mire més enllà dels tòpics, no és gens fàcil esquivar el risc de canviar-ne massa depressa la visió pessimista per una altra de simplement oposada i sense matisos. Fer-ne un balanç actual des d'un lloc de la perifèria europea -com és el conjunt de territoris valencians que, des de vora un segle i tres quarts, formen la província d'Alacant- fàcilment reprodueix la mena de perplexitats que, amb ritmes diferents, s'albiren en el futur contradictori que se'ns atansa a hores d'ara.

El 'progrés' o la 'modernitat' com a fils conductors de la història tenen molt de conceptes circulars, que es defineixen a partir del punt de mira que triem com a més proper a nosaltres a l'hora de valorar el passat. És fàcil, doncs, entendre el passat com a un preludi d'allò que avui valorem com a normal o positiu. De la mateixa manera, però, el pretèrit es pot veure amb els colors pintorescos o compassius d'un temps endarrerit i alié a les nostres experiències, que suposadament ens situarien molt per damunt dels qui van viure abans de nosaltres. Són, en qualsevol cas, visions excessivament reduccionistes. No hi ha un temps històric unidimensional. Perdre'n de vista la complexitat, per bé que ens puga gratificar amb la comoditat d'una fòrmula, és empobrir radicalment allò que, precisament a través de les seues incerteses, podem aprendre de la història.

I. Una província del temps del ferrocarril

Potser per això, en comptes d'una etiqueta, siga més útil apropar-nos a la dinàmica del vuit-cents a la província d'Alacant a partir d'algunes imatges simbòliques però que, alhora, ens transmeten la idea d'una realitat inevitablement clapejada d'indicis contradictoris. En podria ser la primera l'arribada del ferrocarril que connectava Alacant amb Madrid, el 1858. Poques coses com el tren contribuieixen a afermar la noció del vuit-cents com el segle del progrés prometeïc, que encara s'hauria d'accelerar molt més la centúria següent. No és fàcil generalitzar una visió semblant si mirem molts d'altres indicadors bàsics. Segons les dades oficials, més de dos terços dels habitants de la província vivien de l'agricultura en començar el segle XX; vora tres de cada quatre dels que vivien de Dénia fins a Oriola eren analfabets; l'emigració i les malalties condicionaven llavors una demografia que amb prou feines llançava senyals, sols des de vora una dècada abans d'acabar el segle, de canvis significatius; aparentment, els afers públics es podien considerar monopoli d'una colla de 'cacics' que maldaven per reemplaçar els ciutadans.

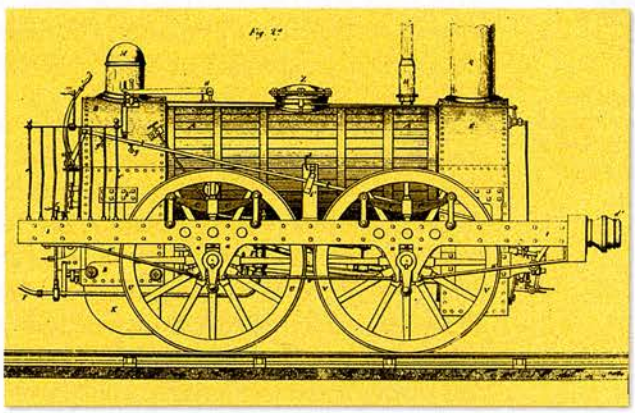

Locomotora a vapor. Fins 1860.

El ferrocarril, però, podia justificar la idea de l'arribada d'una espurna abocada a desfermar una colla de transformacions abans desconegudes. Al llarg dels segles, de fet, el transport terrestre no havia experimentat un canvi com aquell. Qualsevol viatge per terra, reduït al ritme de la tracció animal, havia marcat durant generacions i generacions uns límits rígids als intercanvis de mercaderies, a la difusió de les novetats, a les possibilitats de con-

Fotografia d'Oriola (1862). Patrimoni Nacional.

Escut de la "Sociedad Económica de Amigos del País de Alicante". Fins a 1860. Arxiu Municipal d'Alacant.

trolar els habitants i els territoris. Un producte de consum relativament habitual, com el vi, s'havia de produir a cada lloc, si fa no fa. Llevat del que podien pagar unes elits enormement reduïdes, això volia dir que sovint qualsevol article de consum bàsic, produït *in situ*, tenia eixida entre el gruix dels consumidors locals. A un món de distàncies inmenses, infreqüents i perilloses per terra, viure vora mar -com bé mostra el cas de Kant, el filòsof conegut a tot arreu sense haver deixat el seu lloc nadiu, el port bàltic de Königsberg- era viure a una de les poques finestres on es mostrava la varietat de modes, llenguatges i costums, on les notícies corrien i on aplegava un flux de mercaderies prou inusual pocs kilòmetres terra endins.

Situada aproximadament al centre de la nova província, aquest era el cas d'Alacant, com ja havia remarcat Cavanilles a finals del segle anterior. Des del segle XVII, Alacant havia tret profit de la seua condició de ser l'únic port natural en molts kilòmetres de costa valenciana i, connectat amb el tràfic que venia de Castella, havia iniciat un ritme econòmic que li faria escalar posicions en la xarxa de ciutats que presidia Oriola. Ara, a mitjan vuitcents, la recent estrenada capital de província segellava aquesta vocació a partir de la seua aliança amb la tècnica del ferrocarril. Aquest "tren a la Cort" garantia, doncs, la funció estelar d'Alacant en l'activitat mercantil. Ho feia, a més, quan el comerç creixia molt per damunt dels nivells anteriors i passava a ocupar un lloc cada cop més important en els afers públics i en les jerarquies socials. Com ha mostrat Javier Vidal, en menys de quinze anys abans de 1855 el doll de mercaderies que feien via entre Almansa i Alacant es pot haver multiplicat per quatre. Lògicament, calia esperar que la 'locomotora del progrés' hauria d'inaugurar una nova època, on l'oportunitat de fer rendibles noves especialitzacions econòmiques acabaria per capgirar l'ordre conegut fins aquells moments en un ampli radi al voltant de la via que seguia la vall del Vinalopó. La nova capital de la província esdevenia així el lloc clau, al voltant del qual s'agitava la modernitat. Alacant, "port de Madrid" i ben relacionat amb la colònia francesa d'Algèria, afermava amb el tren la seua posició en una època en la qual "societat" i "activitat econòmica" s'identificaven progressivament.

Però no era sols això. El ferrocarril que arribava als peus del Benacantil fou possible a partir del protagonisme d'un conjunt ben representatiu dels nous actors de la història. Successivament, el van promoure el marqués de Ríoflorido, el marqués de Salamanca i la companyia ferroviària *Madrid-Zaragoza-Alicante*, pertanyent a l'imperi econòmic dels Rothschild. Ríoflorido era un títol de creació recent -vora quinze anys abans de les Corts de Cadis- i allunyat de l'aristocràcia senyorial. Algun dels seus titulars, partidari de les noves idees, havia patit represàlies en un passat poc llunyà per la seua adscripció al liberalisme. Sala-

manca era tot un símbol del nou ritme de les fortunes, que -sense haver de resseguir pacients estratègies generacionals- creixien esponeroses al recer del nou Estat, que concentrava uns ressorts desconeguts, precisament a Madrid. La dinastía dels Rothschild, a penes amagats sota el paraigua de la societat mercantil, mostrava de manera pregona com de petit s'anava fent el món del capital i com aquest port mediterrani, un lloc discret en un àmbit provincià, passava a ocupar un espai en les estratègies d'aquells financers d'origen jueu, traslladats de les petites corts alemanyes del barroc al cim de les grans finances internacionals del vuitcents, on les arrels s'esborraven i semblava no haver cap lloc per a la pàtria.

La segona imatge, lligada a l'anterior, era el fet mateix de l'ordenació provincial. En certa mesura, aquest disseny nou del poder polític adquiria connotacions de novetat i trasbals comparables a les que promovia el convoi del fum. Alacant, com a província, era una agrupació inèdita. Dins la monarquia borbònica, d'ençà d'Almansa, la 'província' havia estat el que des de la conquesta cristiana i el tractat de Torrelles, a inicis del segle XIV, -amb l'amputació de Cabdet- havia estat el *regne de València*. Les seues autoritats -capitans generals i intendents, sense oblidar les jerarquies eclesiàstiques- lligaven el territori i la gent entre Oriola i Vinaròs amb els aparells centrals de la monarquia. Des de finals de 1833, però, Alacant encapçalava un conjunt heterogeni de territoris que fins aquell moment no havien configurat mai una unitat especial. És cert que la nova divisió respectava en allò essencial els límits històrics entre València i Castella. Però la nova província naixia de la unió de les comarques valencianes al sud de Biar-Busot -allò que havia configurat la *Governació d'Oriola* durant les centúries del règim foral-, amb territoris integrats durant segles i a tots els efectes en d'altres demarcacions valencianes (Xàtiva, Dénia, Alcoi, Xixona) i, finalment -en un encara vacil.lant límit septentrional- amb l'afegit de Villena, procedent del regne de Múrcia. El triangle que constituïa la província havia d'esdevenir una peça bàsica del nou Estat. La relació centralista Estat-província marcava, en efecte, la nova lògica del poder polític. La província, que trossejava espais com el que havia constituït el regne de València, neixia d'una nova dinàmica de l'exercici del poder. Com reflectia, per exemple, Juan Donoso Cortés, el poder havia deixat de ser al segle XIX un element remot i d'activitat ocasional, concebut sobretot per a presidir a distància un ordre estable i que només interferia la normalitat qüotidiana en ocasions esporàdiques i espectaculars. Ara el poder -mercès al tren i al telègraf- es feia omnipresent i, del bressol a la tomba, esdevenia rutina en la vida dels habitants. Els punts extrems de la província, s'havia previst des del seu inici, havien d'estar a l'abast des de la capital amb tracció animal en el termini d'una jornada.

Aquesta nova ordenació del poder acusava, doncs, la consciència d'un nou ritme social, diferent del d'èpoques anteriors. Amb el pas del temps, la lògica provincial s'afermaria entre nosaltres, per bé que d'una manera peculiar. L'ascens d'Alacant implicava la prioritat que s'imposava en favor de l'activitat econòmica. A diferència d'altres capitals, que consagraven ara una jerarquia que venia d'abans, com succeïa a València -però per damunt de la modèstia de Castelló-, Alacant aconseguia destacar sobretot com a àmbit dels negocis. Sense un avantatge demogràfic inicialment destacat, la nova capital s'havia fet un nom a partir del comerç lligat al port i al radi d'influència que en aquest ordre projectava cap a l'interior, incloent-hi aquell Madrid llunyà que cada volta es feia més determinant al ritme qüotidià de la perifèria. Aquest prestigi novedós no s'estenia, però, a d'altres àmbits. No incloïa com a satèl·lits el conjunt d'espais dominats per les principals poblacions del seu territori, que disposaven d'àmbits de mercat, elits i tradicions pròpies, gens fàcils d'assimilar dins l'òrbita alacantina. La capital tampoc no destacava en la seua projecció simbòlica ni en les seues arrels tradicionals. L'edifici esplèndid del seu ajuntament s'havia bastit mercès a l'esplendor econòmic de la centúria passada, mentre que, significativament, la plurisecular casa de la ciutat d'Oriola, al carrer de l'Àngel, s'ensorraria aviat, sense sobreviure més que pocs anys a la creació de la província. Oriola, capital des del segle XIV del País Valencià meridional, no podia competir amb l'empenta econòmica d'Alacant i quedava a un indret excessivament excèntric de la nova demarcació. La seua universitat havia destacat més per l'esplendor de l'edifici que l'allotjava que per la seua esmorteïda vida acadèmica. A diferència d'altres nuclis simbòlics -pensem per exemple en Vic-, la ciutat no projectaria en el futur un discurs alternatiu com a referent en l'espai inmediat. Enfront d'una Oriola que, des de 1821 es decantava contra el liberalisme, Alacant semblava no tenir alternativa per a encapçalar els nous temps. L'empenta urbana d'Alacant, però, era marcadament mercantil i aquesta, massa

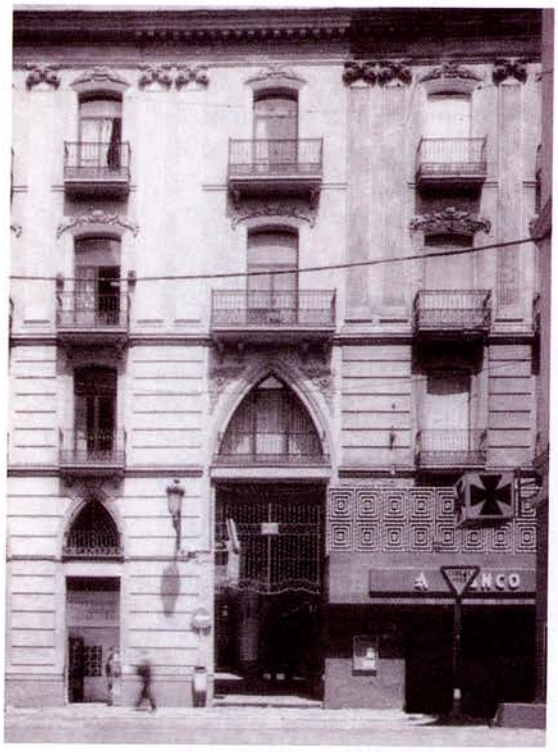

Façana de la casa de Amérigo a Alacant, construida sobre el solar d'un antic convent desamortitzat (1855).

recent, no havia creat una projecció cultural o simbòlica capaç de donar alguna coherència a l'espai que ara se li assignava. Com ja havia dit a la centúria anterior el refinat humanista Manuel Martí, desplaçat a Alacant com abat de la Col.legiata, aquell nucli comercial era un lloc ferèstec, sense cap gran preocupació per la cultura. Sense haver heretat edificis institucionals i simbòlics, la seu del poder provincial no deixava de semblar inicialment un lloc mediocre. Per descomptat, aquest era un motiu adduït per a no traslladar la seu del bisbat a la metròpoli agitada pel comerç i la impregnació de les idees liberals. D'ací, doncs, que l'hegemonia de la nova capital, recolzada en el prestigi expansiu de l'activitat mercantil però desprovista de referents anteriors, fora vista sobretot com a fruit del nou ordre polític. La capital era, per damunt de tot, la seu de poderoses dinasties de negociants d'arrels sovint foràneies -els Maclure, Astiz, Carreras, Maisonnave, Díe, Amérigo...-, que a tota pressa maldaven per afaiçonar un nou espai urbà, amb passejos, teatres i serveis, com ha estudiat Pedro Díaz. Alacant fou també des de principis del segle la ciutat liberal, on juntament amb els homes de negocis, delerosos d'obrir oportunitats per a l'ascens social, hi havia a més una base àmplia de capes populars, dedicades en especial als treballs del port, en les quals havia arrelat des de ben enjorn l'entusiasme per la Constitució de Cadis, amb els seus canals participatius i amb el predomini de la representació nacional sobre la figura del rei. No és debades que, a la segona meitat del segle i fins a la dictadura franquista, "els Màrtirs de la Llibertat" -els seguidors de la revolta progressista de Boné el 1844, afusellats sense judici pel govern moderat- s'associarien al passeig més emblemàtic i al nom mateix de la capital provincial.

En molts sentits, doncs, la província era una creació de bell nou del ritme accelerat que representava el vuit-cents. Quin era, però, el motor d'aquest ritme d'innovacions? Què es podia atribuir al flux normal de canvis demogràfics i econòmics i fins a quin punt hi comptava l'acció conscient o apassionada de la gent?

II. Progrés i revolució.

El segle XIX va heretar de la centúria anterior la perspectiva que era en l'esdevenidor i no en el passat on calia buscar els temps de més gran prosperitat i justícia, que superassen les limitacions del present. No hi havia consens, però, sobre què volia dir ben bé aquesta creença. Després de l'experiència napoleònica, sobretot, en els cercles 'respectables' va guanyar molt de pes la perspectiva que excloïa de les palanques del progrés la intervenció conscient a través de la política. La 'revolució' que havia desfermat tantes esperances a finals del set-cents hauria estat bàsicament un miratge, un trasbals espectacular, però més aparent que no pas real des del punt de mira de les transformacions significatives de la societat.

El 1858, quan el ferrocarril arribava a Alacant, apareixia a França l'edició definitiva de l'obra d'Alexis de Tocqueville *L'ancien régime et la Révolution*, que extreia un balanç de les connexions entre la gran revolució política encetada a França el 1789 i l'onada de progrés que es feia sentir a mitjan segle XIX. En els ulls de Tocqueville, no es podia dir que la revolució hagués alliberat una certa espurna del progrés, que hauria estat refrenada sota les estructures de l'antic règim. Aquesta podia ser una impressió enganyosa, venia a dir l'autor,

Retrat de Mendizábal.

si només parassem compte en determinats aspectes de l'ordre anterior a la revolució. "*Si ara tanquem el llibre de la història i, tot deixant transcòrrer cinquanta anys, venim a considerar el que el temps ha produït*" - deia Tocqueville- "*observarem canvis inmensos. Però enmig de tantes coses noves i desconegudes, fàcilment podrem reconèixer els mateixos trets característics que ens havien sorprès mig segle abans. Així, doncs, hom acostuma a exagerar els efectes produïts per la Revolució francesa. Sens dubte, mai no hi ha hagut una revolució més poderosa, més ràpida, més destructiva i més creadora que la Revolució francesa. Seria, tanmateix, un error extraordinari creure que haja sorgit un poble francès totalment nou i s'haja bastit un edifici les bases del qual no existien abans de la revolució. La Revolució francesa ha creat una munió de coses accesòries i secundàries, però no ha fet més que desenvolupar el germen de les coses principals, ja que aquestes existien abans d'ella*". El rebombori de l'assalt revolucionari al poder era, doncs, una maror transitòria, d'efectes només secundaris, enfront aquells canvis acumulatius però discrets que empenyien cap a la senda veritable del progrès.

Una concepció semblant podria aplicar-se, amb més motiu, al cas espanyol. El col.lapse de l'absolutisme borbònic, el 1808, tingué lloc quan feia poc que l'experiència jacobina francesa, amb la seua fe encesa en la possibilitat d'un ordre polític just, es transformava en el fred pragmatisme postrevolucionari de l'imperi bonapartista. El protagonisme popular de la guerra contra el francès estaria marcat a Espanya per aquesta evolució ideològica, a mitjan camí entre la reafirmació d'un projecte emancipatori de caire universalista (els espanyols, com es deia a la Constitució de Cadis, havien de ser *justos y benéficos*) i el creixent escepticisme burgès respecte als intents de partir de zero a l'hora de modificar l'ordre polític. A tot Europa no hi hauria cap reedició del tall revolucionari viscut a França des de 1789. Espanya, però, amb la seua experiència constituent mentre lluitava contra l'ocupant napoleònic, alimentaria per algun temps una via diferent a la de la simple transacció amb les monarquies i l'ordre de l'antic règim. El col.lapse del vell absolutisme espanyol el 1808 es tornaria a reeditar, en bona mesura a partir de l'arrelament social que va guanyar aviat la Constitució de Cadis. El règim absolut, que amb Ferran VII hagué de capitular entre la indiferència massiva el 1820, es veuria derrotat al llarg de la Primera Guerra Carlina, en el transcurs de la qual el reviscolat esperit del liberalisme gadità contribuiria a imposar, de la mà de Mendizábal i Espartero, una etapa de profundes modificacions de l'ordre social.

Aquesta no fou una experiència generalitzable al conjunt de l'Europa occidental. L'Espanya del vuit-cents, una de les més velles monarquies absolutes nascudes a l'Europa moderna, hagué de refer les estructures polítiques liquidades per la revolució en un context, alhora, de profunda alteració de les jerarquies socials. Una situació notablement diferent de l'evolució sense revolució política de la Gran Bretanya, el bressol de la *revolució* industrial. L'embranzida del capitalisme britànic va coexistir amb un ordre polític encarcarat i que evolucionava només de tard en tard; aquest "taller del món" va mantenir un lloc legal per als vincles dels terratinents nobles que protagonitzaven la política i també per als delmes, fins ben entrat el segle XX. No fou el cas tampoc dels nous Estats-nació que trasbalsaren el panorama internacional a la segona meitat de la centúria. L'Alemanya de Bismarck fou la creació directa d'una Prússia que perllongava sense revolució l'absolutisme monàrquic, on

l'assimilació eficaç de l'ordre capitalista es féu posant a estalvi importants posicions de les jerarquies nobiliàries en la societat i els aparells de l'Estat. La Itàlia unificada fou també una combinació, no sempre harmoniosa, d'agitació revolucionària radical i de l'impuls de la lògica d'Estat del Piamont, una monarquia que havia assumit sense revolució l'acoblament a l'ordre burgès i a certes demandes d'un elitista liberalisme polític. La nova mística de la nació neixia, doncs, enmig de compromisos oligàrquics establerts a través d'Estats més o menys evolucionats, però que no havien capitulat davant l'assalt revolucionari.

La recomposició revolucionària de la societat i de la política a Espanya tampoc no es pot confondre amb la liquidació d'un antic règim rígidament inmobilista. L'autoritarisme i el privilegi convivien en ell amb una important dinàmica socioeconòmica en molts camps. Si prenem l'espai de la que seria província d'Alacant, el centralisme borbònic havia avançat notablement al llarg del segle XVIII. Amb tot, el poder central de la monarquia recolzava, més que no pas en cossos de funcionaris propis, en la col.laboració d'un seguit de graons, cadascun d'ells dotat d'un grau apreciable d'autonomia. A això s'afegia la inevitable diversitat de situacions que feia de cada lloc, en bona mesura, una unitat política peculiar, amb la seua història especial que la lligava a la monarquia a través d'ordres jeràrquics i corporatius. Els grans termes senyorials havien anat concentrant-se, amb el pas de les generacions, en un reduït grapat de grans cases aristocràtiques, estrictament endogàmiques i lligades de feia temps a la Cort. Els Arcos i Osuna titulars de la senyoria d'Elx, els Ariza de Guadalest, els Medinaceli de Dénia, els Híxar de Monòver o els Dosaigües d'Albatera podrien ser exemples d'aquesta aristocràcia, que reproduïa a petita escala el paper del rei sobre els seus dominis. Talment com feia el rei als termes de reialenc -com ara Alacant, Alcoi i Oriola-, l'indubtable poder polític i econòmic d'aquests *senyors* no els permetia prescindir de la col.laboració d'altres instàncies inferiors. *Senyors* i *vassalls* no constituïen, ni de bon tros, un univers social simple, suposadament divisible entre *senyors* i *camperols*. Les senyories més importants, com els reialencs, configuraven *repúbliques* municipals i societats complexes, on la capacitat de disposició de la propietat no acostumava a estar en mans del senyor, per més que aquest poguera interferir-hi en major o menor grau amb els seus mecanismes d'obtenció de rendes. Les corporacions locals disposaven d'un grau variable, però important, d'autonomia, allò que configurava plataformes de pes en unes tensions que eren lluny de ser bipolars. Provistos, sens dubte, d'una variable capacitat de coacció, la major part dels grans senyors, com el rei, havia de recolzar normalment en la col.laboració d'un grapat de figures que ocupaven les instàncies locals i que, al seu torn, s'elevaven a una altura ben considerable sobre el comú dels veïns. El cercle d'aquests patricis, que s'autoconsideraven *pares de la república* local, sovint disposava d'aquest àmbit de poder com a un element més del seu patrimoni, en la mesura que havien comprat o heretat el càrrec o que disposaven de la capacitat de cooptació. La idea dels càrrecs municipals com a una cosa lligada directament a individus concrets, distingits per l'honor i la influència del llinatge, ha estat exemplificada per Mª Carmen Irles amb aquell regidor de Peníscola que, impedit per malaltia de moure's i de parlar, tot seguint la norma no va ser considerat incapacitat mentre estigué viu.

La integració política es reforçava decisivament amb la capilar funció de l'Església i pel control que encara exercia el Sant Ofici. Això no s'esgotava, és clar, en l'estricta ortodòxia catòlica que s'havia escampat sobre la societat espanyola des de la segona meitat del segle XVI. Sens dubte, l'ortodòxia havia ocupat durant generacions un lloc preeminent en la jerarquia dels valors socials, com prou posava en relleu, a finals del segle XVII, *El duende celador*, el pamflet anònim on el patriciat d'Elx deixava caure l'ombra del dubte sobre l'ortodòxia dels rics comerciants estrangers d'Alacant per tal d'enaltir, de retruc, la pròpia *pàtria* local. A més de ser un pregon valor social, eren la cohesió i la disciplina dels individus allò que en bona mesura funcionava amb la intervenció assídua del clergat. Després de llargues campanyes d'adoctrinament, s'havien generalitzat al segle XVIII la confessió i la catequesi. Les institucions eclesiàstiques havien format -per bé que de manera força irregular- un molt considerable patrimoni inmobiliari, que gestionaven buscant la màxima rendibilitat i que explotaven ben sovint a través de contractes d'arrendament. Però, per damunt de tot, aquestes institucions no formaven un món separat de la resta de les jerarquies socials. A través dels càrrecs i les fundacions eclesiàstiques es lligaven a les estratègies de les variades elits seculars. D'ací, doncs, que clergues amerats d'inquietuds liberals o sensibles a les reivindicacions populars o burgeses fossen moneda prou corrent a la primera meitat del vuit-cents,

Fotografia d'Elx (1860). Patrimoni Nacional.

com es comprova als casos del monover pare Joan Rico, de mossèn Bernabeu a Alacant o del canonge Joaquim Ximeno a Oriola.

Patrimonis eclesiàstics -com els nobiliaris- eren en principi patrimonis inalienables i exempts parcialment de contribució, però lligats al món secular i als criteris de rendibilitat. Aquesta polivalència, potser paradoxal per als que tracten d'aplicar esquemes nítids, era una tònica sota l'antic règim. Els llargs segles viscuts sota aquest ordre havien plasmat importants transformacions, tant a la societat com a l'espai de les comarques valencianes del sud. Els territoris fronterers -en especial els incorporats el 1304- havien constituït durant prou temps una mena de *marca* fronterera, amb fort protagonisme dels cavallers i sotmesa a una difícil evolució demogràfica. Fou dècades després de la traumàtica expulsió dels moriscos, el 1609, quan s'encetà una ocupació del territori que trencaria molts dels vells llindars en la relació entre població i recursos. Alhora, els llinatges de passat cavallersc s'afermaven en l'economia agrària, en les institucions locals i el servei a la monarquia. Era el cas del Baix Segura, on l'agricultura de regadiu havia assolit un cert sostre al darrer terç del set-cents, nodrint així una àmplia colla de fortunes laïques o clericals, enlairades a la noblesa de títol o, prou més baix, arrecerades al poder de la ciutat. Davall del domini senyorial, també succeïa el mateix a Elx i Monòver, on l'expansió de l'olivera, la vinya i els cereals havien beneficiat molts vassalls enriquits o, fins i tot, integrats en la noblesa. Era el cas també del marquesat de Dénia, caracteritzat per la producció i el comerç a llarga distància de la pansa. L'elit alacantina era una minoria que dominava les explotacions vitivinícoles i fruïta, com a Elx, de la propietat de l'aigua de reg. A Alcoi, el dinàmic nucli industrial, que ja havia assajat la mecanització en el llindar del vuit-cents, el grapat de famílies del gremi de paraires havia esdevingut la patronal drapera, després d'anul.lar i sotmetre el gremi de teixidors, com ha estudiat adés Lluís Torró. Tot plegat, els corrents inequívocs i poderosos de la propietat privada, de la intensificació del conreu i de la negociació en el marc de la desigualtat econòmica s'havien desenvolupat en el context del privilegi i la desigualtat legal, de la patrimonialització dels càrrecs públics, del prejudici encara viu de la sang i de la bel.ligerant ortodòxia religiosa. Com explicaria temps després José Mª Blanco White, també als sectors mercantils del Cadis de l'antic règim hom podia viure obsedit per posar barreres a la llibertat intel.lectual i per reproduir a qualsevol preu les pautes i els valors heretats.

D'aquesta manera, l'evolució econòmica evident no transmetia un missatge inequívoc sobre la necessària readaptació de l'edifici polític. El liberalisme era un univers ideològic en alça, però clarament plural i susceptible de definicions socials divergents. A grans trets, hi havia un liberalisme polític que posava l'accent en la garantia contra l'arbitrarietat del poder, però que es mostrava alhora enormement respectuós amb les diferències socials heretades del passat i que restringia la participació política a les elits de la riquesa, considerades monopolitzadores del bon criteri. D'altres corrents, en canvi, posaven l'accent en què l'interès públic era un instrument irrenunciable per a millorar la societat i per a compensar els enormes desequilibris que dominaven les relacions entre particulars. Qualsevol liberalisme, al capdavall, presentava la possibilitat de modificar l'ordre establert, de manera que afermava la consideració de la política com el camp d'allò artificial i opinable. Però, evidentment, hi havia diferències substancials respecte al grau de participació que s'hi admetia i l'espai que calia deixar als poders i les jerarquies heretades. Quedava clar que les institucions i l'ordre social havien abocat a una situació insostenible, més encara quan l'absolutisme havia conduït al col.lapse de 1808 o havia capitulat al davant dels assalts posteriors del liberalisme. Però com calia adreçar aquesta situació? Quina mena de privilegis establerts calia desterrar, per bé que haguessen acompanyat durant molt de temps l'ascens de les noves activitats? Per fi, quina autoritat pública hauria de fer una selecció semblant i quins límits hauria de tenir el seu poder?

Aquesta doble tasca d'establir un nou Estat alhora que es redefinien les categories socials, sense haver de respectar necessàriament les situacions i els interessos consolidats pel passat, fou un problema controvertit, que no es pot valorar a partir dels resultats que s'imposaren a llarg termini. Aquestes esquerdes afectaren profundament el conjunt de la societat, també al sud valencià. L'estiu de 1822 mentre l'Oriola sublevada en favor del rei absolut era descrita pels viatgers amb la figura dels clergues que encapçalaven la multitud armada, a Alacant era un avalot popular el que, tot imposant-se a unes autoritats dubitatives, obligava a enviar tropes per tal de defensar la llibertat al Baix Segura. Catorze anys més tard, però, foren els membres d'una renovada èlit municipal oriolana els que es refusaren d'anar més enllà de les concessions fetes per la Corona i sols acceptaren, entre protestes, proclamar la Constitució de Cadis sota la pressió de les tropes arribades, de nou, des d'Alacant.

Retrat de Joaquín María López.

Al davant de l'allau de qüestions fonamentals que es plantejaven, no predominaven les actituds inequívoques i inmutables. N'és un exemple influent a tot Espanya la figura de Jovellanos. Defensor inequívoc de l'individualisme agrari i de restringir la intervenció política en l'economia, aquest hereu de la Il.lustració estava lluny de reverenciar el pes mort del passat. Però el seu ideal consagrava la gran aristocràcia, a la manera britànica, com a classe política dominant, reservant-li fins i tot el privilegi de continuar vinculant els seus patrimonis. L'existència de senyorius, amb el seu poder polític particular i els seus monopolis, passava davant els seus ulls com una anècdota intrascendent: a l'igual que faria el carlí Magí Ferrer a mitjan segle XIX, Jovellanos venia a assimilar *Grandesa* i *nobles* en general amb els *grans propietaris*, definits només pel poder de la riquesa.

Probablement era Juan Sempere y Guarinos, nascut a Elda el 1754, un dels pensadors més conscients del protagonisme que li havia de correspondre al comerç i la manufactura, fins al punt de considerar que en la seua postergació històrica residia la clau de la decadència espanyola. Perllongant, però, la lògica de la seua opció bonapartista, Sempere va esperar d'una monarquia autoritària i reformista l'impuls que hauria de retallar la influència excessiva de la aristocràcia i l'Església.

Capturament del marqués de Rafal pels carlins en 1834. Arxiu del marqués de Rafal.

Tanmateix, en la batalla constant sobre què fer i amb quins mitjans, l'orientació més representativa, en els moments clau, no fou aquesta. La postura més influent estaria representada pel progressisme liberal dels Abargues, Bru de Piqueres, Carreras i, especialment, Joaquín Mª López. Per al polític de Villena la propietat era el criteri fonamental que legitimava l'acció política, però el seus plantejaments no s'encaminaven a consolidar l'ordre vigent. Més que pel risc de subversió i la desconfiança en el poble que caracteritzava els moderats, Joaquín Mª López es preocupava per la persistència dels obstacles al progrès i pel perill que els poderosos exclogueren de la participació política "*a clases enteras que contribuyen con su peculio al sostén del Estado*", com denunciava el 1836.

Aquesta confiança liberal en la capacitat política del poble va marcar, al capdavall, la difícil alternativa a l'enfonsament de l'absolutisme. A la dècada de 1830, mentre es combatia en una perllongada guerra carlina, va triomfar una veritable revolució, feta en el nom d'una *llibertat* de múltiples significats socials. Això va permetre un seguit de mesures que alteraren de manera significativa les jerarquies de la riquesa i del prestigi. La fesonomia social de la xarxa de ciutats que s'integraven en la nova província no derivava directament, per tant, de l'acumulació dels canvis econòmics i de les perllongades transaccions qüotidianes entre elits. La intervenció política va afavorir, com ja es comprova a la dècada de 1840, noves fortunes i nous protagonismes polítics. Molts dels pilars de l'estabilització imposada pel moderantisme no podien amagar les arrels burgeses i la promoció recent, com s'esdevenia amb els Ganga, Thous o Rebagliato. Fins i tot, els nobles que exercien el protagonisme -com els Molins, Pinohermoso o Santa Clara- tenien una trajectòria i unes característiques ben diferents de les grans cases -Osuna, Ariza, Medinaceli...- que havien connectat el territori senyorialitzat amb el vell absolutisme monàrquic. L'estratègia desesperada de l'hereu de la casa de Rafal acabà amb el seu afusellament a les mans dels carlins, a l'agost de 1834 a Navarra, sens que això li permetera a la família noble d'ocupar un lloc determinat en la política alacantina fins que passara un llarg període de temps.

El trencament revolucionari no exhauria el seu paper en la configuració d'aquesta nova arquitectura social. L'experiència de la mobilització popular i de l'ús del poder per a garantir un mínim d'equilibri i 'joc net' també als sectors més desafortunats del poble era un exemple recurrent. Fins al darrer terç del vuit-cents aquest recurs estigué disponible per a l'agitació de signe progressista i, per descomptat, per a les reivindicacions populars.

III. Mites del passat o metes de futur?

Només després de l'experiència revolucionària de 1868 a 1874 s'obrí pas un novedós consens elitista que assegurava un ampli grau de pluralisme burgès en el poder, al marge de la mobilització popular. L'alternança basada en una notable ficció política -la migrada competència efectiva per guanyar l'opinió pública- semblava llavors la solució necessària per a garantir el progrés, que només podia ser fruit de l'estabilitat. Pluralisme elitista a costa del subdesenvolupament de la ciutadania era la fòrmula capaç de garantir la pau i el bon govern. Durant un temps, en la cruïlla de les dècades de 1870 i 1880, això va coincidir amb la prosperitat econòmica derivada d'un renovat auge dels intercanvis internacionals. Els seus efectes sobre una província abocada al negoci de la vinya va estendre una desigual onada de prosperitat, al temps que esperonava l'arrencada industrial a l'àrea del Vinalopó. El triomf del poderós agrarisme burgès -la transformació industrial va passar desapercebuda a alguns dels observadors més atents de la zona- va coincidir, durant uns anys, amb la confiança satisfeta en un liberalisme estable, mercès a la complicitat recíproca de les elits.

Al preu d'abandonar com a inviable la inicial retòrica de la participació popular, molts aspectes del progrés es consolidaven a la província nascuda mig segle enrere. La intensa renovació de les jerarquies socials, promoguda també cinc dècades abans per la revolució liberal, feia sentir els seus efectes. El protagonisme de la nova varietat de la política elitista no es podia confondre, en absolut, amb una suposada supervivència de les antigues jerarquies. De la mateixa manera, els que ocupaven l'escena política no devien tampoc el seu ascens al dinamisme gradual de l'evolució econòmica.

La uniformitat que imposaven l'economia i el predomini dels valors burgesos avançava a tot arreu de manera desigual. Però aquestes desigualtats adquirien a cada lloc una tonalitat distinta, que es comprovava sobretot en les relacions entre les clases i l'Estat nacional. Quan s'acabava el vuit-cents, el novel.lista alemany Theodor Fontane va retratar a *Effi Briest* el món provincià de determinats territoris bàltics de Prússia. També allà la presència d'una forta noblesa terratinent es conjuminava amb una arrelada associació al comerç internacional. Coexistint amb un dels més dinàmics capitalismes, aquell era un món de nobles carrinclons i reaccionaris, que confiaven amb ulls clucs en l'Estat monàrquic: "*si aquesta noblesa no aprofita per a res, llavors, què penses de les notabilitats?*", li pregunta astorat el seu home a la protagonista. Des d'un punt de vista social i polític, aquell tenia pocs punts en comú amb el panorama alacantí de la Restauració, on la mateixa interrogant hauria tingut poc sentit.

El sistema polític de la província recolzava de fet en les negociacions i l'entesa entre determinades figures principals. Elles eren l'Estat, en gran mesura, a casa nostra. D'altra banda, lluny de perllongar el prestigi rovellat de les velles famílies que Fontane va situar a Pomerània, era evident que al sud valencià manaven els plebeus, no sempre especialment rics. L'entesa entre un Torres Orduña de la Marina i un Ruiz Capdepón del Baix Segura posava en relleu el caràcter iconoclasta que havia tingut la revolució liberal. Vistes les coses amb certa perspectiva, els cacics de Guadalest eren nouvinguts en el conservadorisme. Procedien de la família d'administradors de l'antiga casa senyorial -que veié esvair-se els seus drets al mateix lloc-, contra la qual havien mobilitzat els veïns a finals del segle XVIII. Lligats més tard al progressisme, s'havien oposat als Thous de l'època moderada. Al seu encimbellat palau de Guadalest, símbol més tard per a Gabriel Miró d'un suposat "inmobilisme geològic", s'arreceraven publicacions il.lustrades i fullets sobre la Revolució Francesa, propietat d'un avantpassat de la família establert a Parcent. A Oriola -cau de la noblesa terratinent i seu del bisbat- l'hegemonia del liberal Capdepón suposava el triomf d'un plebeu de fortuna modesta, de passat dissident i capaç d'obrir-se camí enfront de les grans fortunes nobiliàries. Que temps endavant s'integrara en l'implacable domini que Canalejas estenia des d'Alcoi a tota la província no deixa de tenir una certa ironia, més encara si recordem que el bisbe era un Maura, cosí del conegut polític conservador, escassament aplaudit a Oriola. L'ascens imparable de la renovació social de la política, com ha estudiat Rafael Zurita, va acabar per marginar al capdavall un dels pocs polítics de títol, com era el conservador marquès del Bosch al conjunt de la província d'Alacant.

Retrat de Trinitario Ruiz Capdepón. Ajuntament d'Oriola.

L'estabilitat garantida per l'entesa entre els hàbils polítics sorgits de la renovació social semblava llavors una conquesta inmensa. En conseqüència, la participació i la ciutadania van quedar marginades a sectors minoritaris de l'espectre polític. L'ampli consens sobre la suposada manca de maduresa del poble es reforçava ara amb la impressió, prou estesa també, que la democràcia era una experiència ja viscuda entre nosaltres, una *utopia* contrastada com a inviable en el passat, especialment durant l'etapa revolucionària encetada el 1868. Fou aquells anys -es planyia un republicà de Castalla- quan "*diputados rurales, sin conciencia de su cargo y de su misión y sin idea de la política pululaban por los salones de conferencias del Congreso*".

El final de segle guardava en aquest terreny, però, algunes sorpreses imprevistes. L'atròfia induïda de l'opinió pública, com reconeixeria el conservador Silvela a l'endemà del *desastre* de 1898, passava l'elevada factura d'ocultar les corrupcions i la ineficàcia general del sistema. La seua estabilitat, de sobte, es veia ara com la inèrcia d'un poble decadent, governat per un poder desacreditat. La qüestió es feia més peremptòria al compàs de la creixent consciència de les irritants diferències socials. Quan encara no feia dues dècades de l'espectacular revolta alcoiana *del petroli*, neixia a Elx, en el context de l'arrencada de la indústria espardenyera, el *partit obrer* d'inspiració marxista. Per a alguns, un nou gènere de revolució s'albirava en l'agenda del futur.

A un segle de distància, el final del vuit-cents tornava a donar polèmica actualitat als principis, realment revolucionaris, plasmats pel gandià Lleó de l'Arroyal a les portes de la crisi de l'antic règim: "*La libertad de pensar, la libertad de escribir, la libertad de hablar, crean hasta en el bajo pueblo un espíritu de confianza é interés mutuo, que nosotros apénas podemos comprender*". Era viable, però, fomentar la participació efectiva de la ciutadania a Espanya? No havia estat aquest un projecte reiteradament assajat? No calia considerar la democràcia un mite del passat més que no pas un horitzó de futur? Quan el moviment obrer es desenvolupava, podien rebutjar la intervenció de l'Estat per tal de compensar els greuges del capitalisme - podien renegar de l'*ortopèdia social*- els dirigents d'una societat configurada per l'acció dels Mendizábal, Madoz i Espartero? Al davant dels nous reptes, calia mantenir la ficció restrictiva del liberalisme, aprofundir en ell o, simplement, liquidar-lo, com no s'estaven de proclamar els que, cada cop més nombrosos, buscaven el futur en un passat més llunyà?. De nou, destriar el que hi havia d'il.lusori en els projectes de futur no era un problema fàcil de resoldre a partir de les exigències del moment. Les expectatives de futur es lligaven amb d'altres interrogants sobre el que havia estat el passat i el que calia salvar o completar d'ell.

Quan Tocqueville a mitjan vuit-cents optava per relativitzar el pes decisiu de la Revolució francesa ho feia, sobretot, perquè volia destacar el pes determinant de les grans tendències evolutives de la societat, enfront de les quals l'acció de la gent tenia més aviat l'atractiu d'un miratge transitori. L'evolució de la societat seria, doncs, el que de debò configurava de manera implacable els conjunts humans. L'escriptor francès considerava les societats com a sistemes forçats a buscar la seua coherència interna. Un cop modificat un aspecte fonamental de l'estructura, pensava, era tot el conjunt el que es veia forçat a modi-

ficar-se. Pagant tribut al cientifisme inicial de l'època contemporània, Tocqueville veié l'evolució de les societats amb els ulls del biòleg i els mètodes de la paleontologia. Amb arguments del científic Georges Cuvier, afirmava que "*existeix una relació necessària entre totes les parts dels cossos organitzats, de manera que qui es troba amb una part separada d'un d'ells està en condicions de reconstruir-ne el conjunt*".

L'avanç de la tècnica, de la producció i dels intercanvis, l'emancipació dels individus, la igualtat legal, la llibertat política i el desenvolupament de la ciutadania, segons això, podien prendre's com a parts d'un procès global i sistemàtic. Les experiències posteriors donen motius de sobra per dubtar d'aquesta visió. El repàs amb ulls crítics de la història del vuit-cents permet veure fins a quin punt la llibertat de la propietat es podia acoblar dins una pluralitat de sistemes polítics i socials, de la mateixa manera que el subdesenvolupament de la ciutadania no s'ha d'atribuir sempre, ni de bon tros, al predomini de les elits desfasades d'èpoques anteriors. En considerar el vuit-cents com el temps de la revolució liberal podem acostar-nos a la complexitat dels viaranys a través dels quals s'escola la història, amb les seues esperances i incerteses i, sobretot, amb la importància decisiva de les opcions que, llavors i ara, fem enmig dels interrogants que duu cada conjuntura del temps.